

Ivadas

Tarptautinę politiką galima analizuoti įvairiais lygiais ir aspektais. Galima manyti, kad tarptautinė sistema yra didžiųjų valstybių susidūrimo arena, o kartu ir rezultatas. Galima teigti, kad tarptautinėje politikoje procesus nulemia ekonominiai interesai ir motyvai, arba interpretuoti šią sistemą kaip tam tikrų vertybinių ar idėjinių pozicijų kovą. Akivaizdu, kad teoretizavimo apie tarptautinius santykius erdvė nėra vienalytė ar sistemiška. Ilgą laiką tarptautinių santykių discipliną reprezentavo trijų paradigmu – realizmo, pliuralizmo (liberalizmo) ir globalizmo (struktūralizmo) – ginčas¹. Studijuoti tarptautinius santykius reikė, jog būtina įsijungti į tam tikrą diskursą, pasirenkant vieną iš trijų pozicijų.

Tokia disciplinuojanti teorinio mąstymo erdvė pastaruoju metu (9-10 dešimtmečiais) pradeda nebetenkinti kai kurių tarptautinių santykių teoretikų. Kalbama net apie „savi-reprezentacijos krizę“² tarptautinių santykių teorijoje. Tai reiškia, jog trilypis tarptautinių santykių disciplinos vaizdas imamas stipriai kvestionuoti, o naujos idėjos kol kas dar nėra aiškiai susiformavusios bei pripažintos. Smith, pavyzdžiui, pateikia net dešimt egzistavusių arba egzistuojančių vidinių disciplinos konfigūracijų³. Tai rodo, kad net ir pačią discipliną, ne tik tarptautinę sistemą, buvo galima ir yra įmanoma analizuoti įvairiais būdais ir aspektais.

Kritinę poziciją disciplinos ribų, turinio ir vidinio pasidalijimo atžvilgiu skatino ir skatina dvejopo pobūdžio tendencijos. Pirmiausia – procesai, vykstantys tarptautinėje politikoje: netikėti pokyčiai, lūžiai tarptautinėje sistemoje; supranacionalinių institucijų plėtra; sąlyginis šaltojo karo aiškumo praradimas ir pan. Pradeda nebeužtekti tradicinių, plačiai paplitusių tarptautinės sistemos aiškinimo būdų. Imama manyti, kad naujoms pasaulinės politikos tendencijoms suprasti būtinas ir naujas požiūris, kitokios tarptautinių santykių interpretacijos.

Antroji paskata – tai socialiniuose moksluose, socialinėje teorijoje vykstantys debatai. Tarptautiniuose santykiuose dominavo racionalistinis (kitų dar vadinamas materialistinis, pozityvistinis arba pagaliau modernistinis) požiūris į tarptautinę tikrovę⁴. Tik tokiu būdu, anot Rengger ir Hofman, jis galėjo įtvirtinti „savo, kaip tikrai savarankiško

ISSN 1392-1681

NAUJAUSIOS TENDENCIJOS TARPTAUTINIŲ SANTYKIŲ TEORijoje: KONSTRUKTYVIZMAS, POSTMODERNIZMAS IR VIRTUALIZMAS

DOVILĖ JAKNIŪNAITĖ

Teoretizavimo apie tarptautinius santykius erdvė nėra nei vienalytė, nei sistemiška ar pastovi. Ilgą laiką discipliną reprezentavusį trijų teorijų – realizmo, liberalizmo ir struktūralizmo – vadinamąjį „tarpparadigminį ginčą“ dabar užgožia kitokios teorinės diskusijos. Šiame straipsnyje ir siekiama išnagrinėti šias naujausias tendencijas – konstruktyvizmą, postmodernizmą ir virtualizmą.

Konstruktyvizmas analizuoja, kaip tarptautinių santykių veikėjai suformuoja tam tikrą supratimą apie tarptautinę sistemą ir tos sistemos elementus ir kokią įtaką šis supratimas daro tolesniems veikėjų veiksams. Postmodernistinė tarptautinių santykių teorija, skirtingai nei konstruktyvizmas, analizuoja ne veikėjų elgesio reikšmes, bet diskursyvinės, kalbinės tarptautinių santykių struktūras. Tarptautinė sistema jai yra modernizmo diskurso išraiška, kurią reikėtų perkonstruoti. Virtualizmo požiūriu tarptautinių santykių raidą šiuo metu labiausiai lemia elektroninės technologijos, iš esmės keičiančios mūsų realybės suvokimą.

Straipsnyje bandoma analizuoti minėtų teorinių pozicijų ypatybes, atskleisti, ką nauja jos teigia apie tarptautinius santykius, aptarti jų santykį su tradicinėmis teorijomis, išnagrinėti šių teorijų silpnąsias puses bei kritiškai jas įvertinti.

Dovilė Jakniūnaitė – Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto magistrantė

© Dovilė Jakniūnaitė, 2000

Straipsnis įteiktas redakcijai 2000 m. spalio 5 d.

Straipsnis pasirašytas spaudai 2000 m. gruodžio 12 d.

Straipsnis parengtas pagal bakalauro darbą *Naujausios tendencijos tarptautinių santykių teorijoje*, kuris pripažintas geriausiu 2000 m. VU TSPMI bakalauro darbu.

socialinio mokslo, statusą⁴⁵. Tačiau šiai pozicijai sunku išvengti kitos socialinių mokslų paradigmos – interpretatyvistinės tradicijos – įtakos. Ši tradicija kitaip žiūri į socialinę realybę ir jos pažinimo būdus. Teigiama, kad pasaulis nėra duotybė, kurią galima pažinti, atrandant objektyvius tą pasaulį valdančius dėsnius. Pasaulis yra kintančių reikšmių sistema, kurią formuoja patys veikėjai. Socialinę tikrovę galima suprasti, interpretuojant joje besireiškančius faktus ir reikšmes. Taigi keičiant ontologines ir epistemologines prielaidas, tenka keisti ir kalbėjimo būdą apie patį tyrimo objektą – tarptautinius santykius.

Šio darbo svarbiausias tikslas – išanalizuoti tris naujausias tarptautinių santykių teorijas, pagrįstas interpretatyvistine socialinių mokslų paradigma: konstruktyvizmą, postmodernizmą ir virtualizmą.

Kodėl kalbama apie naujausias tarptautinių santykių teorijas? Pirmiausia todėl, kad siekiama išsiaiškinti ir suvokti, kokie procesai dabar vyksta disciplinoje. Antra, tarptautinių santykių įvykius, problemas įmanoma suvokti tik remiantis tam tikromis teorinėmis koncepcijomis. Kintantis tarptautinis pasaulis reikalauja ir naujų supratimo būdų, kuriuos savo ruožtu irgi būtina reflektuoti. Trečia, šios teorijos atskleidžia naujus tarptautinių santykių aspektus, kurių visuma plačiau atspindi tyrimo objektą. Pagaliau teorijų analizė gali padėti kitaip pažvelgti ir į Lietuvos situaciją bei perspektyvas pasaulinėje politikoje.

Minėtų trijų teorinių pozicijų pasirinkimą lėmė keletas priežasčių. Pirma, šių teorijų reprezentatyvumas – jos atstovauja pakankamai plačiam tarptautinių santykių disciplinos tyrimo laukui. Antra, tam tikras jų „pripažinimo laipsnis“, ypač konstruktyvizmo ir postmodernizmo. Šie du požiūriai laikomi įtakingiausiomis naujomis kryptimis tarptautinių santykių teorijoje⁶. O virtualizmo pasirinkimą labiausiai lėmė įsitikinimas, kad toks žiūrėjimo į tarptautinę politiką būdas yra perspektyvus, ir ilgainiui jis turėtų tapti vis reikšmingesnis. Taip galima tvirtinti, atsižvelgiant į elektroninių kompiuterinių technologijų plitimą ir jų vis didėjančią įtaką šiuolaikiniame pasaulyje.

Reikėtų atkreipti dėmesį į kai kurių sąvokų vartojimą. Tarptautinių santykių literatūroje dažni tokie teorijų pavadinimai kaip poststruktūralistinė ar reflektivistinė teorija⁷. Tai yra terminai, kuriais kartais apibūdinama ir postmodernistinė tarptautinių santykių teorija. Poststruktūralizmo terminas vartojamas dėl to, kad pirmieji šios krypties

darbai daugiausia remiasi prancūzų poststruktūralistų M. Foucault, J. Derrida, R. Barthes'o darbais. Paprastai pripažįstama, kad poststruktūralizmas yra postmodernistinio intelektualinio judėjimo dalis⁸. Tarptautinių santykių požiūrį vadinant postmodernistiniu, o ne poststruktūralistiniu, siekiama parodyti, kad atsižvelgiama į daug platesnį intelektualinį judėjimą. Vis dėlto abu pavadinimus galima vartoti kaip sinonimus. Reflektyvizmo terminas yra kiek keblesnis. Jį pirmasis 1988 m. panaudojo R. Keohane, kalbėdamas apie tuometinę disciplinos padėtį. Jis išskyrė racionalistines, kurioms atstovauja realizmas ir liberalusis institucionalizmas, bei reflektivistines teorijas, kritikuojančias pirmuosius požiūrius⁹. Taigi reflektyvizmo sąvoka apėmė visas tradicinių teorijų atžvilgiu kritines teorijas. Dėl tokio sąvokos platumo pastaruoju metu, kalbant apie kurią nors iš naujausių tarptautinių santykių teorijų, vengiama vartoti šią sąvoką. Todėl darbe pasirinktas postmodernizmo pavadinimas, labiausiai leidžiantis atspindėti keliamų idėjų turinį.

Būtina trumpai paaiškinti, kodėl kitos naujosios pakankamai įtakingos ir reikšmingos teorinės pozicijos šiame darbe nebus apžvelgiamos. Smithas, aptardamas naujausias tarptautinių santykių teorijas, dar išskyrė kritinę, feministinę bei normatyvinę teorijas¹⁰. Kritinė tarptautinių santykių teorija, iškilusi 8 dešimtmečio pabaigoje, taip ir pasiliko besvarstydama, kaip geriausia tirti socialinę tikrovę, o ko nors ypatingai naujo į tarptautinių santykių aiškinimą neįnešė. Iš esmės jie liko marksistinių idėjų kontekste¹¹. Feministinė tarptautinių santykių teorija – labai plati analizės erdvė, apimanti be galo daug teorinių pozicijų (pradedant liberalizmu, marksizmu, baigiant radikalizmu ar postmodernizmu). Iš esmės tai yra socialinis judėjimas, siekiantis analizuoti ir paveikti beveik visus visuomeninius reiškinius. Tokios teorinės pozicijos analizė labai išplėtę disciplinos tyrimo objektą (tarptautinius santykius), o to neleidžia šio darbo apimtis. Normatyvinė tarptautinių santykių teorija šiame darbe neapžvelgiama todėl, kad iš esmės tai nėra nauja teorija. Jos tradicija siekia XVIII a., o dabartinis normatyvinės analizės plitimas yra siekis atgaivinti tyrimo tradicijas¹².

Į tarptautinių santykių teorijos discipliną galima žiūrėti dvejopai. Viena vertus, ji, pačia plačiausia prasme, siekia suprasti, analizuoti, aiškinti tarptautinę politiką. Kita vertus, joks teorinis mąsty-

mas negali apsieiti be savi-refleksijos: disciplinai reikia suvokti savo pačios mąstymo principus bei sistemą. Vadinasi neužtenka vien tik „objektyviai“ analizuoti tarptautinę politiką, pateikiant tam tikrą jos interpretaciją, paskui stengiantis savo požiūrį pritaikyti kitų atvejų analizei. Svarbu suvokti ir įvertinti pačių svarstymų apie tarptautinius santykius prigimtį, jų argumentaciją, poziciją visos disciplinos kontekste, santykį su kitais požiūriais, taip pat išsiaiškinti, kaip teorijų prielaidos nulemia kalbėjimo apie tarptautinius santykius turinį bei pobūdį. Šiame darbe į tarptautinių santykių discipliną bus žiūrima antruoju aspektu. Taip išryškėja ir svarbiausi darbo tikslai: išanalizuoti minėtų trijų teorinių pozicijų ypatybes, atskleisti, ką nauja jos teigia apie tarptautinius santykius, aptarti jų santykį su kitomis teorijomis, pagaliau atskleisti šių idėjų silpnąsias puses bei kritiškai jas įvertinti.

Kiekvienos iš šių teorijų apibrėžimas ir analizė yra sąlygiški. Tarptautinių santykių literatūroje neegzistuoja bendro sutarimo dėl šių teorijų ribų, bruožų, net įvardijimų. Kai kur idėjos susipina, kai kur sunku jas atsieti. Apskritai šias teorijas vertėtų labiau vadinti idėjų grupėmis, kurias galima susieti, remiantis keletu požymių. Todėl ši analizė yra tik viena iš daugelio galimų tarptautinių santykių disciplinos interpretacijų.

Konstruktivizmas

Konstruktivistinio požiūrio susiformavimas tarptautinių santykių teorijoje susijęs su kritiniu požiūriu į tradicines, ilgą laiką dominavusias tarptautinių santykių teorijas – realizmą ir liberalizmą, kurias konstruktivizmas priskiria racionalistiniam požiūriui. Manoma, jog svarbiausias tų teorijų trūkumas yra tas, kad jos neteisingai suvokia pasaulį bei taiko netinkamus analizės principus.

Socialinėje teorijoje konstruktivizmo pozicija aiškiausiai išdėstyta Bergerio ir Luckmanno knygoje *Socialinis tikrovės konstravimas*¹³. Konstruktivizmas taip pat remiasi struktūracine Giddenso teorija, Wittgensteino filosofija, Searle's idėjomis apie socialinę realybę¹⁴. Šiems autoriams labiausiai rūpėjo, kaip socialinę tvarką kuria pačių žmonių veikla bei kokią įtaką veiklos rezultatai daro tolesniems veikėjų veiksmams.

Kalbant apie konstruktivistinį požiūrį labai abstrakčiai, svarbiausiu jo teiginiu reikėtų laikyti mintį, jog realybė yra socialiai konstruojama. Realybės konstravimu laikomas procesas, kai žmonės per bendrą veiklą ir sąveiką nuolat kuria objektą-realybę, kurią įkūnija tam tikra socialinė tvarka, ir kuri, be to, dar yra ir (inter)subjektyviai reikšminga. Taigi konstruktivistai prieštarauja pozityvistams ir materialistams, jog pasaulį galima atrasti ir pažinti tokį, koks jis „yra iš tikrųjų“¹⁵. Anot Bergerio ir Luckmanno, „norėdami tinkamai suprasti, kas yra visuomenės 'tikrovė', turime tyrinėti, koku būdu konstruojama ši tikrovė“¹⁶. Socialinę realybę galima pažinti, suprasti tik tam tikrame kontekste, interpretuojant intersubjektyvių reikšmių atsiradimo procesus, aiškinantis, kaip susiformuoja tam tikros socialinės konstrukcijos¹⁷.

Konstruktivistams sistema yra kintanti socialinė struktūra. Jų požiūriu, socialinę struktūrą sudaro: bendras žinojimas, materialiniai veiksniai bei praktika¹⁸. Socialinės struktūros yra apibrėžiamos per intersubjektyvų supratimą, žinojimą. Tik sąveikaudami tarpusavyje sąveikos elementai sukuria bendrą struktūros sampratą, bendrą reikšmių visumą. Neegzistuoja objektyvi, iš anksto (t. y. prieš prasidedant veikėjų sąveikai) duota sistema. Veikėjai, veikdami savo aplinkoje, nuolat dalijasi tam tikromis žiniomis apie save ir kitus su kitais subjektais. Jie interpretuoja vienas kito elgesį, ir taip sukuria intersubjektyvų supratimą (žinojimą) apie sistemą. Taigi svarbiausios visuomenės sistemos grįstos ne materialiais veiksniais, o yra intersubjektyvios, suformuotos bendro žinojimo. Konstruktivizmo tikslas yra „atskleisti intersubjektyvių procesų (ir prasmų) objektyvacijas, kuriomis remiantis konstruojamas intersubjektyvus kasdienės sąmonės pasaulis“¹⁹, t. y. išsiaiškinti, kaip per veikėjų sąveiką susiformuoja tam tikra pasaulio samprata, kaip socialinė realybė ar atskiri fenomenai žmonėms tampa tuo, kuo yra.

Taigi, anot konstruktivistų, kiekviena visuomenės sistema yra socialinė konstrukcija. Per praktiką šią socialinę struktūrą apibrėžia jos veikėjai, sąveikaudami tarpusavyje ir kurdami intersubjektyvias reikšmes, žinias apie sistemą ir apie save toje sistemoje. Analiuojama, kaip pasaulį formuoja žmogaus veikla ir, atvirkščiai, kaip socialinė sistema daro įtaką individo veiklai; bandoma aiškintis, kaip

per veikėjų sąveiką susiformuoja tam tikra pasaulio samprata, kaip žmonėms socialinė realybė bei atskiri socialiniai faktai tampa tuo, kuo jie yra.

Žinomiausi konstruktyvistai tarptautinių santykių disciplinoje yra A. Wendtas, J. Ruggie's, F. Kratochvilas, M. Finnemore's, E. Adleris, N. Onufas.

Konstruktyvizmas į tarptautinę politiką skatina žiūrėti kaip į socialiai konstruojamos realybės dalį, kritiškai vertinti visas objektyvius duotybėmis laikomas struktūras, institucijas²⁰. Ypatingas dėmesys, analizuojant tarptautinę sistemą, skiriamas tokiems socialinės realybės elementams kaip reikšmės, idėjos, normos, taisyklės, institucijos, įsivaizduojamos bendruomenės, identitetas, kultūra, kalba, praktika, komunikaciniai procesai. Konstruktyvistinėje teorijoje galima išskirti kelias svarbiausias temas, į kurias koncentruojama tarptautinių santykių analizė. Pirmiausia svarstomi valstybės identiteto klausimai, antra, analizuojama tarptautinės anarchijos idėja bei suverenios teritorinės valstybės formavimasis ir, trečia, ypatingas dėmesys skiriamas normų ir taisyklių vaidmeniui.

Valstybės identitetas ir interesai

Konstruktyvistai, nagrinėdami bendrų reikšmių kūrimo procesą, ypatingą dėmesį skiria identiteto konstravimo analizei. Tarptautinių santykių veikėjai, dalyvaudami kolektyvinių reikšmių kūrimo procese, įgyja savo identitetą – pakankamai stabilų supratimą apie save ir savo vaidmenį toje sistemoje. Būtent identitetas tarptautinei politikai suteikia pastovumo, leidžia nuspėti nemažą dalį valstybių veiksmų. Konstruktyvizmas pabrėžia, kad identitetas niekada negali atsirasti nepriklausomai nuo socialiai sukonstruoto pasaulio, jis yra socialinė konstrukcija, pagrįsta bendromis veikėjų idėjomis apie save ir kitus bei apie pasaulį. Identitetas susieja veikėjus (valstybes) su struktūra (tarptautine sistema)²¹.

Identitetas daro įtaką veikėjų interesams, t. y.: tai, kuo jie save laiko, nulemia tai, kokius interesus jie prisiskiria. Taigi jei identitetas yra socialinė konstrukcija, taip yra ir su interesais. Nei identiteto, nei interesų negalima „turėti“, galima būti kažkuo tik santykiu

su tais, kurie mus pažįsta ir pripažįsta. Taigi jei tradicinės teorijos savo svarstymus pradeda, darydamos prielaidą, kad valstybės turi tam tikrus interesus, kuriuos nulemia tarptautinė sistema, tai konstruktyvizmas įsitikinęs, kad valstybės elgesį (pavyzdžiui, užsienio politiką) galima suvokti tik analizuojant, kaip formuojasi jos identitetas bei kaip juo remiantis konstruojami valstybių interesai.

Anarchija ir suverenitetas

Viena iš konstruktyvizmo prielaidų yra ta, kad veikėjai ir sistema veikia ir konstruoja vienas kitą. Veikėjo analizės lygmuo (valstybių elgesys) buvo aptartas anksčiau. Šiame skyriuje bus išnagrinėta, kaip tarptautiniai santykiai analizuojami iš sisteminės perspektyvos. Tokią analizę bando atlikti Wendtas, nagrinėdamas tarptautinės anarchijos problemą. Jo programinis teiginys yra toks: „Anarchija yra tai, ką valstybės iš jos sukuria“²².

Įprasta teigti, kad tarptautinė anarchija lemia galios politiką bei savanaudiškų valstybių egzistavimą. Tokia tarptautinės sistemos struktūra verčia rūpintis tik savo išlikimu, suvereniteto išsaugojimu, o į erdvę už valstybės ribų žvelgti kaip į pavojaus ir grėsmės šaltinį.²³ Wendtas neteigia, kad taip nėra, jis tiesiog siekia įrodyti, kad anarchija ir pasiklivimo tik savo jėgomis principas (*self-help*) nėra neatsiejama tarptautinės sistemos ypatybė – tarptautinės sistemos struktūruojančias savybes sukuria patys veikėjai sąveikos procese, o paskui tampa jų ribojančios galios įkaitais. Valstybių savanaudiškumo, pasiklivimo savo jėgomis principas yra tik vienas iš daugelio identitetų ir interesų derinių, kuris gali egzistuoti anarchijos sąlygomis, tai tik vienas iš galimų anarchijos traktavimo būdų, bet ne vienintelis. Anot Wendo, valstybės atsidūrė tokioje situacijoje dėl to, kad taip jos interpretavo viena kitos ketinimus, pozicijas, o anarchinė struktūra pati savaime mažai ką gali paaiškinti. Taigi „anarchija neturi jokios prasmės be tos, kurią valstybės jai priskiria“²⁴.

Tokia pozicija nereiškia, kad valstybė gali sukurti kokią tik nori aplinką. Jau susiformavusi anarchinė struktūra pradėjo daryti įtaką ir ją formavusiems veikėjams, taip sukonstruota struktūra įgijo ribojan-

čių galių ją sukonstravusių veikėjų atžvilgiu. Toks požiūris į tarptautinėje sistemoje vykstančius procesus leidžia teigti, jog pačių tarptautinių santykių veikėjų noru bei sąveika gali būti pakeista tarptautinė aplinka ir sukurta ne anarchinė, o pavyzdžiui, kolektyvinio saugumo sistema²⁵. Kad tai įmanoma padaryti, konstruktyvistai dažniausiai neabejoja.

Normos tarptautiniuose santykiuose

Konstruktyvizmo teoretikai pabrėžia, kad nė viena žmogaus suorganizuota veikla, taip pat ir tarptautiniai santykiai, negalėtų egzistuoti be taisyklių ar normų²⁶. Normos leidžia tikėtis tam tikrų nustatytų ir numatomų veikėjo veiksmų. Kai kurios normos, pavyzdžiui, valstybės teritorinio neliečiamumo principas, tarptautiniuose santykiuose yra taip įsigalėjusios, kad iš viso nebelaikomos taisyklėmis, o beveik neginčijamu faktu.

Konstruktyvizmas analizuoja, kaip idėjos pakeičia, pavyzdžiui, kolonizacijos praktiką į dekolonizacijos normas, arba kaip žmogaus teisių ir demokratijos vertybių diskursas paverčiamas tokiu populiariu ir tiek daug lemiančiu valstybių retoriką bei elgesį, kad jos sukuria naujas normas, net naujas teises bei pareigas²⁷. Kreipiamas dėmesys į tai, kaip atsiranda socialinės ir politinės normos – ir vidaus, ir tarptautinėje politikoje, – pavyzdžiui, norminiai jėgos panaudojimo principai; analizuojama, kaip šios normatyvinės struktūros apibrėžia šiuolaikinę tarptautinę visuomenę, daro įtaką veikėjų elgesiui. Čia galima pastebėti, kad Ženevos karo konvencijų normos tapo labai plačiai pripažinta, ribojančia praktika, galima sakyti, nulemiančia daugelį šiuolaikinės tarptautinės politikos procesų. Šių normų dėka socialiniai konfliktai interpretuojami, vertinami iš moralinių pozicijų bei pradėti spręsti neprievartiniu būdu²⁸. Normų įtakos pavyzdys galėtų būti ir Europos teisingumo teismas, savo aktais darantis didelę įtaką Europos Sąjungos šalių veiksmams. Taigi taisyklės ir normos laikomos veikėjų kuriamais socialiniais konstruktais, kurie riboja bei įprasmina pačių veikėjų veiklą. Valsčių elgesį reguliuoja tam tikros taisyklės, kurios veiksmams yra suteikusios bendras reikšmes, formuojančias identitetą ir interesus. Konstruktyvistinės analizės tikslas yra išsiaiškinti normatyvines struktūras,

valdančias šiuos veiksmus, o taip pat tarptautinių santykių subjektų veiksmus, transformuojančius norminę sistemą²⁹.

Kritinė analizė

Matome, kad pagrindinė konstruktyvizmo savybė yra jo siekis analizuoti idėjų, normų ir veiksmų įtaką, konstruojant įvairių institucijų ir subjektų, pirmiausia valstybių, identitetą ir elgesį. Konstruktyvistai siekia istorizuoti ir peržiūrėti tarptautinių santykių sąvokas (pavyzdžiui, suvereniteto, nacionalinių interesų, institucijų, anarchijos ir pan.), o kartu ir visą tarptautinių santykių discipliną³⁰. Vertinant konstruktyvizmą, vis dėlto būtina atkreipti dėmesį į kai kuriuos jo trūkumus bei nenuoseklumus.

Konstruktyvistai teigia, kad potencialiai viskas – identitetas, interesai, struktūra, reikšmės, praktika ir t. t. – gali kisti. Teorinė analizė tą ir siekia parodyti. Tačiau, nepaisant pokyčių, egzistuoja tam tikras pastovumas ir stabilumas. Kaip ir kodėl kažkas išlieka pastovu? Marcussenas ir kiti, aptardami valstybių identiteto pokyčius Europoje, teigia, kad pokyčiai tikėtini krizių laikotarpiu, sutapus vidiniams ir išoriniams veiksniams³¹. Jeigu manysime, kad teorija turėtų sugebėti daugiau pasakyti apie socialinius procesus, tai konstruktyvistinė analizė nebus pats tinkamiausias instrumentas. Konstruktyvizmas labiau tinka tik atskirų, vieno – trijų, atvejų analizei.

Konstruktyvistai į identiteto problematiką žiūri labiau iš sisteminės perspektyvos – analizuojama, kaip sistemos struktūros nulemia veikėjų elgesį, jų identitetą. Dėmesys nėra kreipiamas „iš apačios aukštyn“ ta prasme, kad neanalizuojama, kaip pačios valstybės interpretuoja ir pasinaudoja tarptautinės politikos struktūromis. Veikėjų (dažniausiai valstybių) veiksmai analizuojami tik tiek, kiek jie „padeda“ sukurti tam tikrą sistemine struktūrą, paskui jie tampa nebe tokie svarbūs. Tad galima sakyti, kad konstruktyvizmo siekis, remiantis Giddenso idėja, susieti veikėjų ir struktūros analizę kol kas dar sunkiai įgyvendinamas.

Moravscikas kritikuoja konstruktyvizmą dėl to, kad teorijoje, jo įsitikinimu, metateoriniai samprotavimai apie socialinę realybę, jos tyrimo principus kelia didžiausią problemą. Taip tarptautinių santykių

kių teorijos tekstai „tampa labai komplikuoti, o spekuliacijos atima per daug vietos ir laiko“³². Taip iš tikrųjų labai lengva nutolti, net užmiršti pagrindinį analizės objektą – tarptautinius santykius.

Viena iš ypatingų konstruktyvizmo savybių yra ta, ką Der Dianas pavadino „nereikšmingų skirtumų narcisizmu“³³. Der Dianas tikriausiai turi mintyje konstruktyvistų norą aiškiai nubrėžti ribas ir savo stovyklos viduje. Taip atsiranda tokie konstruktyvizmo variantai kaip holistinis, sisteminis, natūralistinis, kritinis, modernistinis ir pan.³⁴ Visų pirma toks pasidalijimas prieštarauja konstruktyvistų norui suvienyti priešiškas stovyklas tarptautinių santykių teorijoje. Be to, vidiniai skirtumai nėra ypatingai reikšmingi visame tarptautinės teorijos kontekste. O grėsmė iškyla daug didesnė – vidiniai ginčai gali tapti tokie specializuoti, kokie vyko tarp neorealitų ir neoliberalų 8–9 dešimtmečiuose³⁵.

Galiausiai paskutinis dalykas, kurį iškelia postmodernistinių kryptų teoretikai, yra konstruktyvizmo etinės pozicijos problemiškas. Konstruktyvizmas negali atsakyti į sunkiausias etinių klausimų: jei mes iš tikrųjų konstruojame pasaulį, kuriame gyvename, jei mūsų teorijos neatsiejamai susijusios su mūsų praktika, kodėl mes kartu sukuriame tiek daug prievartos ir blogio? Ar supratimo, kad mūsų gyvenamas pasaulis yra socialiai konstruojamas, pakanka?³⁶ Be abejo, konstruktyvistai gali iškelti kontrklausimą: ar tarptautinių santykių analizė privalo siekti atsakymų į tokius klausimus? Ar vien supratimo, kaip vyksta socialiniai procesai, nepakanka, kad tai darytų įtaką ir kitoiems veiksams? Šis klausimas atskleidžia, kaip skiriasi postmodernizmo ir konstruktyvizmo prielaidos. Todėl dabar ir bus pereita prie kitos – postmodernistinės – tarptautinių santykių teorijos nagrinėjimo.

Postmodernizmas

Devintojo dešimtmečio vidurys – tai laikotarpis, kai tarptautinių santykių disciplinoje pradeda formuotis postmodernistinės idėjos. Pirmieji ir įtakingiausi teoretikai yra R. Ashley'is, R. Walkeris, J. Der Dianas, M. Shapiro. Nepaisant vis gausėjančios literatūros, analizuojančios tarptautinius santykius iš postmodernizmo pozicijų, šią

kryptį tradicinės teorijos linkusios ignoruoti³⁷. Puikus pavyzdys yra Walto straipsnis³⁸. Jis pripažįsta, kad šalia realizmo ir liberalizmo egzistuoja konstruktyvizmas – radikaliausia kryptis, o apie postmodernizmo teoretikus neužsimena, laikydamas juos nereikšmingais. Tai gi tai yra teorija, dar siekianti įgauti „oficialios teorijos“ statusą.

Postmodernizmas yra sudėtinga ir kompleksiška idėjų visuma. Postmodernizmo fenomeną sunku apibrėžti vien todėl, kad jo yra visur: ir mene, ir architektūroje, ir muzikoje, ir literatūroje, ir sociologijoje, ir komunikacijų teorijoje, ir t. t.³⁹ Vis dėlto galima rasti šį įvairialypį reiškinį vienijančių teiginių. Teoretikai labiausiai paveikę ir postmodernistinę tarptautinių santykių teoriją, yra M. Foucault, J. Derrida, J. Lacanas, J. Kristeva, R. Barthes, J. Baudrillardas⁴⁰.

Svarbiausia postmodernizmo savybė yra radikali modernizmo epochos kritika. Kvestionuojama dauguma modernaus mąstymo prielaidų: kad egzistuoja sąmoningas, racionalus, autonomiškas ir universalus individas; kad pasaulį įmanoma objektyviai pažinti remiantis vieningu tiesos kriterijumi – protu; kad mokslas yra neutralus ir objektyvus, o kalba tik atspindi racionalaus proto stebimą pasaulį⁴¹.

Postmodernizmui būdingos dvi svarbiausios prielaidos. Pirmoji – neegzistuoja joks bendras vieningas pagrindas (prigimtis, tiesa, Dievas), kuriuo remdamiesi galėtume kalbėti apie pasaulio realumą ar objektyvią tiesą⁴². Šią idėją geriausiai išreiškia žodis kritika: savarankiško subjekto egzistavimo kritika, istoricizmo kritika (progresas, galutinis istorijos tikslas neegzistuoja), reikšmės kritika (teiginys ir realybė nebūtinai turi sutapti, nėra vienos nustatytos objektyvios reikšmės), pagaliau visos moderniosios filosofijos sąvokų kritika (tiesos, identiteto, priešingumo, vientiso subjekto, metafizikos ir pan.)⁴³.

Antroji prielaida – visos žmonių sistemos veikia taip, kaip funkcionuoja kalba⁴⁴. Kalba ne tik atspindi realybę, ji ją ir kuria. Taip pat ir visuomenė nėra duotybė, ji yra kuriama ir perkuriama diskursyvinė struktūra, kurią galima perskaityti kaip tekstą, ir kiekvienas teksto skaitymas tampa prasmingas. Diskursu galime vadinti tam tikrą taisyklių valdomą socialinių santykių praktiką, kuri suformuoja tarpusavyje susijusių prasmų ir posakių sistemą, o kartu ir žinojimo formas. Analizuojant diskursų sistemas siekiama suprasti, kaip ir kodėl socia-

liniame pasaulyje įsigali vienoks ar kitoks diskursas su savo socialinės realybės samprata, savo reikšmių, žinių, institucijų sistema.

Svarbiausia problema, analizuojama postmodernistinėje politinėje teorijoje, yra galios ir žinojimo santykio klausimas. Lyotardas teigia, kad „visuomenėje iš tikrųjų svarbiausia tai, kas nusprendžia, kas yra žinios, ir kas žino, kas turi būti nuspręsta“⁴⁵, t. y. žinios priklauso nuo galios pasiskirstymo, išsidėstymo visuomenėje. Nejmanoma analizuoti žinių atsietai, neatsižvelgiant į valdžios įtaką. Postmodernizmo teoretikų įsitikinimu, modernioje visuomenėje veikia diskurso struktūros su žinojimo režimais, kuriuos įtvirtina valdžios sistema. Šią sistemą būtina dekonstruoti ir rekonstruoti, atveriant kelią pliuralizmui bei interpretacijų įvairovei. Taigi postmodernizmo pozicija yra „parodyti, kad pasaulis nėra toks savaime aiškus, koks iš pirmo žvilgsnio atrodo“⁴⁶.

Vis dėlto kalbėti apie postmodernistinę tarptautinių santykių teoriją yra kiek perdėta, gal net neatsargu. Ji nėra vientisa, t. y. idėjos nėra integruotos į vientisą intelektualinį darinį⁴⁷. Beje, pati postmodernizmo prigimtis ir neleistų suformuoti tokio pobūdžio teorijos, tai tiesiog būtų nepostmodernistinis veiksmas. Nepaisant to, vis dėlto galima išskirti svarbiausias postmodernistinės analizės temas⁴⁸. Pirmą, bandoma naujai perskaityti klasikinius tarptautinių santykių teorijų tekstus; antra, kvestionuojamos pamatinės tarptautinių santykių sąvokos – suverenitetas, anarchija; trečia, didelis dėmesys skiriamas saugumo studijoms bei identiteto klausimams⁴⁹.

Klasikinių tarptautinių santykių tekstų interpretacija

Čia didžiausias dėmesys skiriamas Tukididui ir Makiaveliui. Realistai juos laiko filosofais, kurie „jau seniai suvokė tarptautinių santykių sistemos prigimtį ir realizmo teorijos dėsnius“⁵⁰. Postmodernistai siekia parodyti, kad šiuos klasikus galima perskaityti ir kitaip. Taigi ir skaitymas nelaikomas objektyviu procesu, skaitymas neatsiejamas nuo to, kuris skaito. Taip vėl kvestionuojama disciplinos tradicija, kuri esą visada atspindėjo realistines idėjas.

Pavyzdžiui, Makiavelis paprastai vaizduojamas kaip didysis realistas, suvokęs žmogaus prigimtį bei tarpvalstybinės sistemos princi-

pus. Anot Walkerio, nepastebimi (arba nutyliami) mažiausiai du dalykai⁵¹. Pirmą, be pavyzdinio realistinio teksto „Valdovas“, Makiavelis yra parašęs ir „Florencijos istoriją“, „Pokalbius apie Livijų“. Šie darbai toli gražu neatspindi realizmo tradicijos idėjų ir kreipia dėmesį į vidinę valstybių gyvenimo analizę. Antra, reikia atkreipti dėmesį ir į tai, kad Makiavelis kiek galėdamas vengė universalistinių schemų bei deterministinių sąvokų. Anot Walkerio, Makiavelio laiko supratimas buvo grįstas atsitiktinumo idėja, prieštaraujanti realizmo prielaidoms⁵². Taip kitokiomis „didžiųjų tarptautinių santykių tekstų“ interpretacijomis siekiama paneigti vienintelį pripažįstamą interpretacijos variantą.

Siekdamas panašaus tikslo ir remdamasis postmodernistinės analizės metodais, Der Derianas analizuoja diplomatijos teoriją nuo seniausių iki modernių laikų⁵³. Der Derianas stengėsi peržiūrėti diplomatijos teoriją ir praktiką, nepateikdamas kokių nors naujų istorinių faktų. Jis tiesiog tyrė, kaip Vakarų diplomatijos kultūra buvo konstruojama ir vis dar yra konstruojama kaip universali ir neproblematiška praktika. Pasinaudodamas Nietzsche's genealogijos samprata ir Hegelio susvetimėjimo idėja, jis diplomatiją laiko tarpininkavimo tarp susvetimėjusių individų ar jų grupių procesu. Vadinas, koncentruojamasi ne į uždara diplomatinio elito pasaulį, bet į platesnį istorinį socialinį kontekstą, kuriame diplomatinė praktika buvo kuriama. Anot George'o, savo analize Der Derianas kreipiasi į diplomatinę bendruomenę, kurią vis dar riboja „iliuzinis modernistinis universalizmas ir galios politikos logika“⁵⁴.

Suverenitetas ir anarchija

Postmodernizmas siekia suvokti, kaip ir kodėl atsiranda, nusistovėjusių sąvokų reikšmės, idėjos, kaip jos kinta. Kaip ir konstruktyvizme, problematiškiausiomis laikomos suvereniteto ir anarchijos sąvokos.

Suvereniteto samprata yra viena iš pamatinių tarptautinių santykių teorijos sampratų. Anot George'o, „suprasti suvereniteto principą – tai suprasti visos dabartinės tarptautinės sistemos esmę“⁵⁵. Analizuojant suvereniteto reikšmę, stengiamasi išsiaiškinti, kaip jo sukūrimas paveikė ir leido pateisinti dabartinės pasaulio politikos sistemą. J. Bartelso-

nas knygoje *A Genealogy of Sovereignty* istoriškai analizuoja tiesos ir suvereniteto santykį. Anot jo, be tinkamo žinojimo būdo suverenitetas negalėtų egzistuoti, jis prarastų savo galią. Lygiai taip pat be suvereniteto žinojimas praranda savo tvarkančią galią, t. y. galią atskirti vidų nuo išorės⁵⁶. Kiekvienu istoriniu laikotarpiu vyksta kova, kurioje vienos sampratos įveikia kitas. Panašiai ir C. Weber knygoje *Simulating Sovereignty* klausia, kaip galia ir žinojimas organizuojami, pagrindžiant suverenios valstybės idėją. Autorė parodo kintančią suvereniteto sampratą: kiekvienu atskiru atveju vyksta manipuliacijos sąvokos reikšmėmis, siekiant pateisinti vienokį ar kitokį valstybės veiksmą. Šiame kontekste autorė analizavo JAV intervenciją į Gvatemalą⁵⁷.

Panašiai postmodernistai analizuoja ir anarchijos problemą – apatariamos teorinės ir praktinės anarchijos sukūrimo pasekmės tarptautiniams santykiams. Būtent ši sąvoka legitimuoja visą tarptautinių santykių discipliną. Iš jos kyla visi kiti tarptautinės sistemos bruožai – galios politika, valstybės nacionalinių interesų gynimo principas ir pan. Postmodernistas Ashley's siekia kvestionuoti galios politikos dedukavimą iš centrinės valdžios nebuvimo. Ashley's parodo, jog anarchija teturi savo prasmę tik kaip suvereniteto antitezė. Tokia opozicija sukelia dvi esmines pasekmes: suvereniteto erdvė vaizduojama kaip stabilus, legitimus modernios politinės visuomenės pagrindas, o erdvė už suvereniteto pateikiama kaip pavojinga ir chaotiška⁵⁸. Išskyla klausimai: kas atsitiktų, jei pripažintume, kad valstybės nėra ontologiškai pirmesnės, arba suvoktume, kad galios politika nebūtinai yra anarchijos išvestinė? Tai, postmodernistų įsitikinimu, sugriautų visą nusistovėjusią sąvokų sistemą⁵⁹.

Saugumo ir identiteto santykis

Saugumo politikos studijos yra dar viena analizės kryptis, kurioje aiškiai atsiskleidžia postmodernistinis analizės būdas. Anot Brown, kaip tik saugumo studijose postmodernistinis metodas ir buvo geriausiai išplėtotas⁶⁰.

Paprastai teigiama, kad valstybės saugumo užtikrinimas yra svarbiausias užsienio politikos tikslas. Rūpinantis valstybės saugumu, siekiama identifikuoti visas potencialias išorines grėsmes, nustatyti pa-

vojaus šaltinius. Dažniausiai vyrauja diskursas, kuriuo stengiamasi pabrėžti, kad tai, kas yra už valstybės ribų, pavojinga, neišbaigta; teigiama, kad išorinis pasaulis nuolat graso valstybės išlikimui. Todėl pagrindinis saugumo politikos uždavinys sumažinti ar net neutralizuoti grėsmes valstybei.

Postmodernistai kiek kitaip žiūri į saugumo užsitikrinimo problemą. Teigiama, kad saugumo analizė yra neatsiejama nuo valstybės nacionalinio identiteto analizės⁶¹. Taigi į saugumą žiūrima ne kaip į valstybės gynybos ar išlikimo strategiją, o kaip į vieną iš svarbiausių praktiškų, kurių dėka valstybės konstruoja savo identitetą. Identitetas pasako mums, kas mes ir iš kur mes, pirmiausia suvokiant ir apibrėžiant tuos, kurie nėra „mes“, t. y. kitus. Vadinasi, identiteto konstravimas neatsiejamas nuo santykio su išore suvokimo. Per užsienio politiką ir pasireiškia dažniausiai institucionalizuotas valstybės elgesio modelis, kuris grindžiamas tam tikru „savęs“ interpretavimu kitų atžvilgiu. Saugumo praktikos sukuria nacionalinį identitetą, nurodamos skirtumus tarp „mes“ ir „kiti“⁶². Visa tai leidžia valstybei susivokti tarptautinėje erdvėje, nustatant santykį su kitais tos pačios erdvės subjektais. Anot Campbell, „kad vidinė erdvė būtų disciplinuojama, įgytų kažkokią racionalią tvarką, tiesiog būtinas išorinis šaltinis su totalizuojančiomis grėsmėmis“⁶³. Campbell tvirtina: „valstybės identitetas apsaugomas su pavojaus diskursų pagalba“⁶⁴. Taigi valstybei saugumas yra esminis jos elementas, bet ne tam, kad ji sugebėtų apsiginti nuo išorinių grėsmių. Valstybės identitetas priklauso nuo grėsmių, taigi jai tiesiog reikia tam tikro nesaugumo jausmo. Grėsmės ir nesaugumas nenaikina valstybės, jie kuria ją. Valstybė suvokia, kas ji yra, priešstatydama save grasinančiam Kitam. Taigi valstybės užsienio politika yra vienas iš svarbiausių šaltinių, įtvirtinančių valstybės identitetą.

Postmodernistų manymu, pats mąstymas tokiomis kategorijomis apie „kitą“ kaip potencialią grėsmę yra pavojingas ir neteisingas. Mat principas dalinti viską į vidų ir išorę, vidaus politiką ir užsienio politiką, identitetą ir skirtingumą, taip pat į teritorines valstybes bei tarptautinę anarchinę sistemą pats savaime kuria grėsmę, o kartu ir anarchinę tarptautinę sistemą. Net nebereikia ieškoti kokio nors priešiško akto ar įvykio artikuliuojant grėsmes. Pati kitokio gyvenimo būdo egzistencija, kito identiteto galimybė jau pati savaime sukuria „grės-

kritikuodamas filosofinius moderniosios paradigmos, kuria grįstos tradicinės tarptautinių santykių teorijos, pagrindus, nepastebėskirtumų, kurie išryškėja analizuojant ne metateorinius pagrindus, o teiginius apie tarptautinę politiką. Tokiu atveju tampa abejotinu tvirtinimas, kad visa tarptautinė sistema grįsta priešų ieškojimo strategija, siekiant įtvirtinti savo identitetą.

Antra, verta atkreipti dėmesį į Waltzo pastabą apie teorijos kontravimą⁶⁸. Nė viena teorija negali aprėpti visų socialinio pasaulio aspektų. Ji turi pasirinkti abstraktumo lygį, analizės lygmenis, pagaliau dalykus, kuriuos ji nori paaiškinti. Anot Waltzo, struktūrinė tarptautinių santykių teorija tinka sisteminiams pokyčiams tarptautinėje sistemoje paaiškinti. Nors ji negali numatyti konkrečių pasekmių, tačiau ji gali padėti suprasti kai kuriuos tarptautinių santykių aspektus⁶⁹. Be abejo, toks atsakas į kritiką remiasi modernistinės paradigmos kriterijais. Tačiau jei postmodernizmas pripažįsta interpretacijų įvairovę, kodėl jiems nepripažinti ir tokios tarptautinės politikos interpretacijos, kaip vienos iš daugelio galimų?

Trečia pastaba susijusi su postmodernių tekstų hermetiškumu. Postmodernistinėje kalbėjimo tradicijoje jau yra įsigalėjęs tam tikras žodynas, tam tikros sąvokos, kurios vartojamos kaip savaime suprantamos. Tokio postmodernistinio žargono vyravimas daro tekstus sunkiai suprantamus tam, kuris nesusipažinęs su šio požiūrio mąstymo principais. Tai leidžia postmodernizmo kritikams naudotis tokiais argumentais kaip: „neįmanoma suprasti, ką jie kalba“, „reikėtų pridėti teksto vertimą“ ir pan.⁷⁰ Postmodernistams yra svarbus kiekvienas teksto perskaitymas ir interpretavimas. Kai tekstas nėra perskaitomas, o tiesiog atmetamas tų, kuriems jis iš esmės ir būna skirtas, interpretacijų nebėra ko laukti.

Pagaliau paskutinė pastaba susijusi su viso postmodernistinio tarptautinių santykių projekto turiniu ir reikšme. Ką reiškia, kai kritikuojama visa nusistovėjusi sistema – ir teorinė, ir socialinė? Mūsų įprastas mąstymo būdas reikalautų atsakyti į klausimą, kaip mums tada reikia gyventi? Priprasti prie vis įvairėjančio pasaulio, atprasti vartoti totalizuojančias kategorijas, atsisakyti suvereniteto principo? Ar yra kokios nors ribos, kur sustoja tolerancija ir pripažinimas? Taip ir lieka neatsakytas klausimas apie reliatyvizmą, kuris vyrauja, norima ar

nenorima tai pastebėti, postmodernistiniame mąstyme. Postmodernizmo teoretikai taip pat aiškiai nepasako, ar gali postmodernizmas ką nors pozityvaus duoti tarptautinių santykių disciplinai, ar tai iš esmės tėra kritinis projektas mūsų mąstymo trūkumams atskleisti. Ir kas pagaliau būtų, jei staiga modernistinis-realistinis mąstymo būdas apie tarptautinę sistemą išnyktų (pasikeistų). Ar tada išnyktų ir postmodernizmas?

Virtualizmas

Postmodernistinis požiūris stengiasi atskleisti galios pasiskirstymą, jos konstruojančią įtaką visuomenėje, pagaliau galios virsmus naujomis reprezentacijos formomis. Šios teorijos siekia suprasti, kaip tam tikras veiksmo ir minties „užrašymas“ ir informacijos gamyba paverčia daugumą sąvokų duotybėmis. Vis dėlto, kai kurių tarptautinių santykių analitikų nuomone, nepakanka analizuoti diskursyvines reikšmių struktūras. Tarptautinę politiką vis labiau kuria, modeliuoja technologijos. Anot Der Deriano, šiuolaikiniame pasaulyje ne tiek svarbu, kiek nutolta nuo kažkio pradinio reikšmių šaltinio, dabar reikia analizuoti, kaip reikšmės sugeba pranykti „milžiniškoje žiniasklaidos informacijos gelmėje“⁷¹. „Kai kinta realybės interpretacija, kai formuojasi ypatinga kompiuterinė realybė, (...) kai globalizacijos epochoje šiuolaikiniame pasaulyje mažėja distancija, skirianti žmones, kai kompiuteriniai tinklai veikia karo meną, diplomatiją ir politiką, (...) atsiranda reikalas apsvarstyti virtualių fenomenų reikšmę ir ateitį, o kartu būtinybė kalbėti apie virtualiąją tarptautinių santykių teoriją“⁷². Tokia yra pradinė virtualizmo teoretikų pozicija.

Hiperrealybės, arba virtualiosios realybės, sąvokas išpopuliarino du prancūzų teoretikai J. Baudrillardas ir P. Virilio⁷³. Rašytojas W. Gibsonas, kūręs dvidešimt pirmojo amžiaus vizijas, teigė: „rašydamas apie technologijas, rašau apie tai, kaip jos jau pakeitė mūsų gyvenimus“⁷⁴. Panaši ir socialinio-virtualaus pasaulio analitikų pradinė pozicija. Mokslininkų dėmesys nukreiptas į šiuolaikinių elektroninių, ypač kompiuterinių, technologijų reikšmę ir įtaką pasaulio raidai, pokyčiams, vykstantiems socialinėje sistemoje, pasaulio suvokimo būdai, pagaliau realybės sampratai. Anot Jordano, „norime to mes ar nenorime, virtualybė vis labiau supa mus, vis dažniau techno-

logijos konstruoja pasaulį⁷⁵. Taip iškyla klausimas – kokia šios kompiuterinės realybės prigimtis, ar ją apskritai galima pavadinti realybe, pagaliau kaip ji veikia socialinę tikrovę?

Virtualybės sampratą labiausiai yra išplėtoję kompiuterinių technologijų analitikai. Pačia plačiausia prasme virtualybė yra „tam tikras fenomenas, kurio faktiškai nėra, tačiau kuris yra realiai suvokiamas dėl savo sukeltų pasekmių“⁷⁶. Kalbant kiek konkrečiau, virtualu yra tai, kas fiziškai neegzistuoja, bet programinė-technologinė įranga padaro tai egzistuojantį, žvelgiant iš programos kūrėjo ar vartotojo perspektyvos. Virtualiojoje erdvėje informacija kontroliuojama globaliai ir nuolat.⁷⁷ Šio darbo kontekste svarbiausias klausimas būtų apie virtualybės įtaką „realiai“ realybei. Virtualybės įtaką nulėmė tai, kad šiuolaikinės visuomenės tampa informacinėmis. Tokio tipo visuomenėse, kuriant naujas technologijas, informacijos surinkimas, gamyba ir perdavimas tampa pagrindiniu gamybos ir valdžios šaltiniu⁷⁸. Informacija tampa pačiu svarbiausiu visuomenę konstruojančiu reiškiniumi. Būtent informacijos dėka paskirstoma galia visuomenėje.

Virtualiosios tarptautinių santykių teorijos neįmanoma atsieti nuo postmodernizmo. Tai požiūris, išsiplėtojęs šių idėjų įtakoje. Svarbiausias virtualizmo teoretikas Der Derianas, kaip jau minėta, buvo vienas iš pirmųjų postmodernių tekstų tarptautinių santykių teorijoje kūrėjų. Jo knyga *On Diplomacy* yra laikoma vienu iš tipiškesniųjų ir reprezentatyviausių šios srities darbų⁷⁹. Tačiau vėliau Der Derianas pradeda analizuoti „postmodernų pasaulinės politikos būvį“⁸⁰, kuriame regi vis didesnę susvetimėjimą, naujų valdžios technologijų įsigalėjimą, Vakarų galios ir įtakos smukimą, pagaliau virtualiosios diplomatijos ir virtualaus karo formavimąsi.

Tarptautinių santykių teorijai virtualiosios erdvės analizė svarbi jau vien tuo, kad ji iš prigimties yra tarptautinis fenomenas. Virtualioji erdvė paverčia valstybes tokiais subjektais, kurie jau nebegali atsiriboti nuo kitų, izoliuotis. Ji paverčia niekais bet kokią politiką, siekiančią įtvirtinti autonomiją ar nusibrėžti aiškias savo įtakos erdves. Čia pradeda formuotis „nauji konkurencijos ir tarpusavio santykių būdai“⁸¹.

Anot paties Der Deriano, virtualioji teorija – tai dar viena teorija, metanti iššūkį pozityvizmui ir filosofiniam realizmui, kurie vis dar

dominuoja tarptautiniuose santykiuose⁸². Vis dėlto ją dar sunku patalpinti į kokią nors apibrėžtą erdvę. Tai nėra požiūris į tai, kas tarptautiniuose santykiuose reprezentuojama. Tai teorija, siekianti (o Der Deriano įsitikinimu, ir galinti) iširti, kaip realybė yra matoma, įreminama, skaitoma ir generuojama „aktualizuojant tam tikro įvykio virtualų būvį“⁸³. Taigi daroma prielaida, kad jau egzistuoja virtualioji erdvė ir kad ji keičia tarptautinių santykių funkcionavimo principus. Svarbiausias Der Deriano įkvėpėjas yra šiuolaikinių technologijų teoretikas P. Virilio. Be to, Der Derianas virtualybės sampratą interpretuoja taip pat remdamasis G. Deleuze'o, F. Guattari'o, J. Derrida, P. Levy'io idėjomis.

Svarbiausias virtualizmo atspirties taškas yra mintis, kad naujos technologijos, ypač elektroninės komunikacijos priemonės bei kompiuteriniai išradimai, žiniasklaida daro įtaką mąstymui, atskleidžia naujus realybės aspektus. Virtualybės galia yra jos sugebėjimas panaikinti distanciją tarp „čia“ ir „ten“, fakto ir fikcijos⁸⁴. Šiuolaikinio pasaulio svarbiausia savybė, anot Virilio, yra distancijos nykimas ir didėjantis greitis. Dabar komunikacija vyksta elektromagnetinėmis bangomis. „Dabar nebelieka laiko apmąstymams. Tai, kas regima televizoriaus ekrane, jau yra įvykę, tereikia tučtuojau reaguoti“⁸⁵.

Der Derianas ir Virilio mato pasaulį, kuriame nyksta ribos tarp atskirų jo dalių, pagaliau nyksta ir ribos realybėje – iškyla pavojus sumaišyti virtualiąją realybę su tradicine. O liūdniausia yra tai, kad iki šiol joks techninis progresas nebuvo pasiektas be negatyvių padarinių. Tiek Virilio, tiek Der Derianui tai ir yra svarbiausias faktorius, verčiantis kritikuoti šiuolaikines kompiuterines technologijas. Virilio tvirtina: „totalitarizmas slypi technologijose“⁸⁶. Kuo gi tarptautiniams santykiams gresia technologinė pažanga?

Suvereniteto principo interpretacija

Der Deriano įsitikinimu, bet koks tarptautinės politikos virtualaus būvio nagrinėjimas turi prasidėti nuo realiosios politikos pagrindo – valstybės⁸⁷. Kas su ja atsitinka visuotinės virtualizacijos epochoje? Vis labiau mažėja atstumai, skiriantys žmones, greitis leidžia nykti distancijoms. Kuo greičiau keliamas iš vieno pasaulio taško į kitą,

tuo greičiau yra perduodama informacija; o kuo greičiau perduodama informacija, tuo mažiau svarbūs teritoriniai skirtumai ir atstumai. Tai reiškia, kad suvereniteto pagrindas – teritorija – nebetenka jokios reikšmės. Nuo erdvės kontrolės pereinama prie laiko kontrolės, o laiko jokia valstybė nebegali suvaldyti. Šitokiai būsenai apibūdinti yra sukuriama net nauja sąvoka – chronopolitika. Tai reiškia, kad „informacijos srautai ir kontrolė tampa lemiamu pasaulinės politikos veiksmu“⁸⁸. Lieka tik klausimas – ar tokioje situacijoje, kai valstybė vis mažiau įtakos turi net procesams savo teritorijos viduje, suverenitetas išnyks? Tai vienas iš aspektų svarstant suvereniteto principo perspektyvą.

Kita vertus, dar tebeegzistuojantis tradicinis suverenitetas tampa vis stipriau priklausomas nuo žiniasklaidos. Žiniasklaida sugeba aktualizuoti kiekvieną reiškinį, įvykį, paversti jį virtualiu – vykstančiu kažkur, kur nesiekia nei žmogaus pojūčiai, nei įprastas realybės suvokimas. Žiniasklaida atlieka tą pačią valstybės identiteto užtikrinimo funkciją, kai yra priešstatoma „čia“ tam, kas svetima, išoriška, taigi ir pavojinga. Šie principai, kurių dėka valstybė sugeba išlaikyti savo stiprybę, žinomi – jie nekinta jau seniai, keičiasi tik priemonės. Galbūt postmodernizmas nelabai klydo kalbėdamas apie nuolatinį pavojaus diskurso konstravimą tam, kad valstybė sugebėtų išlaikyti savo tapatybę? Anot Der Deriano, „suvereni valstybė, kurisukurta užbaigti feodalinę ir religinę prievartą ir atnešti tvarką į septyniolikto amžiaus pasaulį, pati tapo priklausoma nuo savęs pačios ir nuo savo prievartos“⁸⁹. Suvereni valstybė jau nebegali kitaip – tik kartoti apie nuolatinį ir didėjančią nesaugumą (tai ir kalbos apie išorinius priešus – narkotikus, islamą, tai ir prievartos demonstracijos video žaidimuose, kino filmuose ir pan.).

Matome, kad virtualiojoje tarptautinių santykių teorijoje irgi daugiausia kritikos tenka realizmui. Der Derianas aiškiai tęsia postmodernistinės tarptautinių santykių teorijos atakas prieš realizmo teoriją. Jis baiminasi, kad vis labiau plintančios technologijos tik suteikia naują galimybę ir toliau dominuoti realistiniam diskursui tarptautiniuose santykiuose. Tokią jo poziciją atspindi ir virtualaus karo bei virtualiosios demokratijos sąvokų analizė.

Virtualioji diplomatija ir virtualusis karas

Virtualių technologijų įsigalėjimo laikotarpiu keičiasi ir kariavimo principai. Iki šiol karas buvo kraštutinė tarptautinės politikos priemonė. Dabar karas virsta kibernetiniu (virtualiuoju, informaciniu, net grynųjų karu – Der Derianas leidžia pasirinkti pavadinimą savo nuožūra⁹⁰), t. y. kompiuteriuose modeliuojami mūšiai, atliekamos kovų simuliacijos, karas tampa žiniasklaidos preke. Taigi jis gali vykti nuolat – virtualiojoje erdvėje. Pati technologinė pažanga savaime neturėtų būti kuo nors žalinga. Tačiau didžiausias pavojus yra tas, kad užsienio politikos sferos tampa priklausomos nuo virtualaus karinio planavimo. Techniškai kompiuterio ekrane įmanoma užpulti bet ką ir koku tik nori būdu (net numesti atominę bombą). Tokių modelių kūrimas gali tapti savitiksliis – tiesiog egzistuoja galimybės, tai kodėl jomis nepasinaudoti? Ir kai toks pažinimo troškimas pradeda dominuoti prieš pragmatinius ir etinius motyvus, tada jau kyla didelės grėsmės pavojus⁹¹.

Galima nustatyti daugumą aiškia riba, kada kalbėjimas apie technologijų įtaką tarptautinėje politikoje tampa ypač aktualus. Tai 1991 m. įvykęs Persijos įlankos karas. Šis karas buvo ne tik pirmas istorijoje karas, demonstruotas tiesiogiai eterijoje, tai buvo „pirmasis telekomunikacijų karas“⁹². Der Deriano įsitikinimu, kurį jis perima iš Virilio, karas Persijos įlankoje buvo pirmasis virtualus karas⁹³. Pirmiausia jis tokiu tapo ruošiantis jam – kompiuterinėse simuliacijose. Jau vykstant karui virtuali realybė irgi niekur nedingo. Sprendimų priėmėjai buvo priklausomi nuo informacijos, perduodamos palydoviniais ryšiais. Pagaliau virtuali realybė egzistuoja ir pasakojant apie karą – televizijos ekranuose. Anot Virilio, visi būsimieji karai bus tokie – tiesioginiai ir virtualūs⁹⁴.

Tokiam virtualiam karui įmanoma priešstatyti virtualiąją diplomatiją. Dar savo pirmajame darbe *On Diplomacy* Der Derianas siekė parodyti, kaip diplomatijos praktika ir teorija buvo neatsiejama nuo karinių veiksmų⁹⁵. Dabartiniai naujausi kariniai projektai numato, kaip panaudojant technologijas priversti derėtis (pavyzdžiui, kompiuterio ekrane pademonstruoti mūšio simuliaciją). Teigiama, kad taip technologijas galima naudoti karo prevencijai. Bet tokia karo prevencija, anot Der

Deriano, reiškia siekį „priversti priešininką pasiduoti be kovos“⁹⁶. O dar senovės Kinijos išminčius Sun Szu teigė, kad geriausias laimėtas karas yra tas, kurio nereikėjo laimėti mūšyje. Tai gi yra aiškus ryšys tarp prievartos naudojimo ir diplomatijos. Ir virtualioji diplomatija gali padėti laimėti būtent tokį karą – virtualų, realiai taip ir nepradėtą. Tai yra prievartinė virtualioji diplomatija, kurią galėjome matyti ir Deitono susitarimų metu, kai sutartis buvo pasiekta gašdinant Miloševićų, kad bus panaudotos karinės technologijos⁹⁷. Tai gi realizmo politika išlieka tokia pat gyvybinga, tik įgyja kitokias formas: skiriasi tarpininkavimo greitis, lengviau susilieja įvairios pozicijos.

Tai viena virtualiosios diplomatijos pusė. Kitas virtualiosios diplomatijos aspektas – tarpininkavimo siekimas. Čia geriausiai virtualiosios diplomatijos privalumus gali išnaudoti nevyriausybinės, transnacionalinės struktūros. Der Deriano įsitikinimu, kaip tik čia virtualiosios diplomatijos prasmė ir tikslas. Tiesa, jis nepaaiškina plačiau, kaip tai reiktų suprasti ar kaip tai turėtų vykti. Galima spėti, kad už šių idėjų slypi noras sumažinti valstybės (o jei dar konkrečiau – JAV⁹⁸) karinio komplekso įtaką vyriausybei. Technologijos leidžia vis lengviau valdyti visuomenę (taikant sekimo prietaisus, naudojant masinių informacijos priemonių įtaką ir pan.). Būtent karinių technologijų specialistų grėsmė pilietinei visuomenei yra svarbiausia etinė priežastis, skatinanti Der Derianą imtis pakankamai emociškos ir radiklios retorikos ir skelbti beveik mirtiną virtualybės įsigalėjimo pavojų. Virtualioji teorija mato vieną, bet, anot jos, lemiamą šiuolaikinio gyvenimo aspektą, galintį nulemti visą pasaulinės politikos raidą, net visos žmonijos likimą. Tai kompiuterinių bei elektroninių technologijų plėtra ir jų daroma įtaka (dažniausiai grėsminga) visam dabartiniam žmogaus ir valstybių gyvenimui. Jeigu tarsime, kad postmodernizmas iš esmės nagrinėja ir kritikuoja modernųjį pasaulį, tai galima sakyti, kad virtualizmas analizuoja postmodernią pasaulinės politikos situaciją.

Kritinė analizė

Nuolatinis ir gašdinantis virtualistų kalbėjimas apie pavojų ir kelia daugiausia abejonių. Pirmiausia tiesiog negalima nepastebėti prieštaravimo virtualiosios teorijos diskurse. Grėsmių ieškojimo strategija,

anarchinio chaotiško pasaulio matymu įprasta kaltinti realizmą, teigiant, kad tai yra modernistinio mąstymo prielaidų pasekmė. Tačiau ką daro pats Der Derianas? Jis kalba apie naują grėsmę, kurią atneša technologijos, – apie virtualųjį karą ir prievartinę virtualiąją demokratiją. Jis neabejoja, kad yra teisus. Klausiama tik, kokių reikia imtis priemonių, kad to išvengtume. Tačiau tokiomis prielaidomis grįstos ir realistinės saugumo studijos. Ar tai nėra „naujoviškas“ realizmas, analizuojantis naują grėsmės rūšį – kompiuterinių technologijų daromą įtaką?

Kita pastaba (nereikėtų jos vadinti kritine) yra susijusi su paties Der Deriano tekstų ypatybėmis. Juos galima pavadinti „virtualiais tekstais“⁹⁹. Der Derianas išsiskiria iš beveik visų tarptautinių santykių teoretikų tuo, kad naudoja labai įvairią medžiagą: pradedant postmodernizmo filosofais, valstybės pareigūnų kalbomis, baigiant citatomis iš pop dainų, Holivudo filmų ar avangardinio meno. Tokia „mišrainė“ viename straipsnyje tikrai nepadaro teksto paprasto. Jame trinamos ribos tarp nusistovėjusių mąstymo erdvių, šiuo atveju tarp mokslinio teksto ir populiariosios kultūros esė. Todėl susigaudyti Der Deriano mąstymo erdvėje nėra taip jau paprasta. Juk jis nagrinėja dalykus, iki šiol menkai analizuotus moksliniuose tekstuose. Kol kas aiški tik idėja, kad technologijos keičia politikos prigimtį, o kitus analizės principus dar reikia sukurti. Todėl platesnį ir nuoseklesnį virtualiosios tarptautinės politikos tyrimą tenka atidėti ateičiai, kai taps aiškesnė ir autorių pozicija, ir atliekamos analizės prigimtis.

Išvados

„Kūrybingas chaosas, kuriame privalu gyventi“¹⁰⁰ – taip K. Boothas apibūdina dabartinę tarptautinių santykių disciplinos būseną. Galima su juo sutikti, ypač žvelgiant į naujausias tarptautinių santykių teorijas. Kiekviena iš jų remiasi skirtingais šaltiniais, kiekviena stengiasi atskleisti kuo platesnį, išsamesnį tarptautinės sistemos vaizdą. Tačiau egzistuoja begalė įvairių tarptautinių santykių aspektų, kurių visų iš karto beveik neįmanoma aprėpti. Sunku, o gal net iš viso neįmanoma atrasti universalius tarptautinės sistemos dėsnius, juo la-

biau sukurti vieningą tarptautinių santykių teoriją. Taigi mūsų supratimas apie tarptautinę politiką visuomet bus neišbaigtas, neišsamus. Trys šiame darbe išnagrinėtos teorijos – konstruktyvizmas, postmodernizmas ir virtualizmas – siekia suprasti, kokia prasmė slypi žodžiuose „tarptautiniai santykiai“. Tačiau visos trys suteikia šiai sąvokai skirtingą turinį ir pateikia vis kitokius paaiškinimus, kaip ir ką reikėtų studijuoti.

Konstruktyvizmas analizuoja, kaip tarptautinių santykių veikėjai suformuoja tam tikrą supratimą apie tarptautinę sistemą ir tos sistemos elementus ir kaip šis supratimas (žinojimas) paveikia, tolesnius veikėjų veiksmus. Analizuodami, kaip veikėjai ir sistema konstruoja vieni kitus, konstruktyvistai siekia išsiaiškinti tarptautinių santykių formavimosi principus bei suvokti reikšmių konstravimo procesus. Postmodernistinė tarptautinių santykių teorija, skirtingai nei konstruktyvizmas, siekia suvokti ne veikėjų elgesio reikšmes, o analizuoja diskursyvines, kalbines tarptautinių santykių struktūras. Tarptautinė sistema postmodernistams yra modernizmo diskurso išraiška, kurią reikėtų perkonstruoti. Virtualizmo požiūriu, tarptautinių santykių raidą šiuo metu labiausiai lemia elektroninės, kompiuterinės technologijos, iš esmės keičiančios mūsų realybės suvokimą. Nors šiai teorijai daro įtaką postmodernizmo idėjos, priešingai nei postmodernistai, virtualiosios teorijos atstovai kuria naujų pavojų ir grėsmių diskursą, labai artimą realizmo prielaidoms.

Nepaisant visų darbe aptartų skirtumų, šiuos tris požiūrius į tarptautinius santykius vienija keletas bendrų bruožų. Pirma, kritikuojama tradicinė disciplinos vaizdavimo tradicija, kai disciplina analizuojama kaip trijų teorijų (realizmo, liberalizmo ir struktūralizmo) prieštata. Tvirtinama, kad, be šių trijų požiūrių, yra dar daug įvairiausių galimybių kitaip matyti tarptautinius santykius. Antra, kvestionuojamos pačios tradicinės teorijos, ypač realizmas, kaip dominuojantis požiūris. Kritikuojamas tradicinių teorijų požiūris į pasaulį (jis įvardijamas kaip racionalistinis ir materialistinis), o taip pat ir šioms teorijoms būdingas pasaulio aiškinimo būdas (pozityvistinis, objektyvistinis). Iš čia kyla ir trečiasis bendrumas. Šių trijų požiūrių atstovai pabrėžia, kad diskusijos metateoriniais ir teoriniais klausimais yra reikšmingos empirinėms tarptautinių santykių studijoms. Nuo to, ko-

čia bus pasirinkta pradinė pozicija, labai priklausys ir analizės rezultatai. Ketvirta, visus juos vienija interpretatyvistinė metodologija. Teigiama, kad analizuojant socialinę tikrovę neįmanoma išvengti interpretacijų, kadangi skiriasi veikėjų patirtis, suvokimo lygis, kontekstas ir pan. Būtent žmonių gebėjimas interpretuoti neleidžia surinkti objektyvių duomenų ar juos verifikuoti. Taigi nė viena iš teorijų nesiekia atrasti Tiesą; netgi nemanoma, kad tokia galinti egzistuoti. Penkta, į tarptautinius santykius žiūrima kaip į socialiai konstruojamą intersubjektyvų fenomeną. Siekiama suvokti tarptautinių santykių realybės kūrimo principus, suprasti, kaip susiformuoja ir įsitvirtina tam tikros sąvokos ir reikšmės. Šešta, iš naujo bandoma interpretuoti, reformuluoti, dekonstruoti įprastas ir žinomas tarptautinių santykių sąvokas (suvereniteto, saugumo, anarchijos, valstybės, identiteto, nacionalinių interesų ir kt.). Paprastai siekiama parodyti šių sąvokų sąlygiškumą, kintamumą bei intersubjektyvumą. Septinta vienijanti savybė yra tyrimo objektas. Nepaisant kritinio požiūrio į nusistovėjusias tarptautinių santykių struktūras ir disciplinos tradicijų kvestionavimo, svarbiausiu analizės objektu išlieka suvereni teritorinė valstybė. Būtent suvereniteto principo analizė ir kritika geriausiai leidžianti atskleisti tarptautinių santykių esmę. Aštunta, sutariama, kad tarptautinių santykių disciplinos negalima traktuoti kaip savarankiško diskurso su savarankiškais sąvokomis ir analizės būdais. Disciplinos diskursas yra neatsiejama visos socialinės realybės analizės dalis. Jo supratimas įmanomas tik platesniame socialinių mokslų kontekste. Devinta, pripažįstama, kad egzistuoja nuolatinis ryšys tarp teorijos ir praktikos. Teorijų reikia tam, kad galima būtų suvokti ir įprasminti mūsų gyvenamą pasaulį. Būtina turėti tam tikrą supratimą apie tai, kaip veikia šis pasaulis, kas daro įtaką jo raidai. Tik taip įmanoma priimti kokius nors sprendimus. Todėl tiesioginis ar netiesioginis šių teorijų tikslas – paveikti politikų mąstymą apie tarptautinius santykius. Visi trys požiūriai sutinka, kad politikų suvokimas iš esmės grįstas realizmu. O tai yra teorija, kuriai tarptautiniai santykiai yra kova už savo būvį priešiška pasaulyje. Šitoks negatyvus pasaulio matymas ir sukelia priešiškus, konkurencinius santykius tarp valstybių. Tokią neigiamą praktiką, ir konstruktyvistų, ir postmodernistų, ir virtualistų įsitikinimu, tiesiog privalu keisti.

NUORODOS

¹ Žr.: pvz., Viotti P., Kauppi M. *International Relations Theory*. 1993.

² Booth K. Dare not to Know: *International Relations Theory versus the Future // International Relations Theory Today*. Eds. S. Smith, K. Booth. 1995. P. 337.

³ Žr.: Smith S. *The Self-Images of a Discipline: A Genealogy of International Relations Theory // International Relations Theory Today*. 1995. P. 7.

⁴ Žr.: pvz., Adler E. *Seizing the Middle Ground: Constructivism in World Politics // European Journal of International Relations*. 1997. Vol. 3. No. 3. P. 321; arba Der Derian J. *The Boundaries of Knowledge and Power in International Relations // International / Intertextual Relations: Postmodern Readings of World Politics*. 1989. P. 5.

⁵ Rennger N., Hoffman M. *Modernity, Postmodernism and International Relations // Postmodernism and the Social Sciences* 1992. P. 131.

⁶ Žr.: Adler E. Op. cit.; Smith S. *New Approaches to International Theory // The Globalisation of World Politics: An Introduction to International Relations*. Eds. J. Baylis, S. Smith. 1997. P. 170; Hopf T. *The Promise of Constructivism in International Relations Theory // International Security*. 1998. Vol. 23. No. 1. P. 171.

⁷ Žr.: Hansen L. *A Case for Seduction? Evaluating the Poststructuralist Conceptualization of Security // Cooperation and Conflict*. 1997. Vol. 32. No. 4. P. 369; Keohane R. *International Institutions: Two Approaches // International Studies Quarterly*. Vol. 32. No. 4. P. 379–396; Smith S., 1997. Op. cit.

⁸ Žr.: Sarup M. *An Introductory Guide to Post-Structuralism and Postmodernism*. 1993. P. 4.

⁹ Žr.: Keohane R. Op. cit.

¹⁰ Žr.: Smith S., 1997. Op. cit. P. 172.

¹¹ Žr.: Brown C. *Critical Theory and Postmodernism in International Relations // Contemporary International Relations: Guide to Theory*. Eds. A. J. R. Groom, M. Light. 1994. P. 58.

¹² Žr.: Brown C. *International Relations Theory: New Normative Approaches*. 1992.

¹³ Berger P., Luckmann T. *Socialinis tikrovės konstravimas*. 1999.

¹⁴ Žr., pvz., Onuf N. *World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations*. 1989; Wendt A. *Anarchy is What States Make of It: the Social Construction of Power Politics // International Organization*. 1992. Vol. 46. No. 2. P. 391–425.

¹⁵ Adler E. Op. cit. P. 323.

¹⁶ Berger P., Luckmann T. Op. cit. P. 13.

¹⁷ Wendt A. *Social Theory of International Politics*. 1999. P. 15.

¹⁸ Pagal Adler E. Op. cit.; Hopf T.; Wendt A., 1992. Op. cit.

¹⁹ Berger P., Luckmann T. Op. cit. P. 34.

²⁰ Konstruktyvizmo idėjos pateikiamos, remiantis Adler E. Op. cit.; Christinasen T., Jorgensen K. E., Wiener A. *The Social Construction of Europe // Journal of European Public Policy*. 1999. Vol. 6. No. 4. P. 528–544; Hopf T. Op. cit.;

Katzenstein P. J., Keohane R. O., Krasner S. D. *International Organization and the Study of World Politics // International Organization*. 1998. Vol. 52. No. 4. P. 645–685; Wendt, 1992. Op. cit. ir Wendt, 1999. Op. cit.

²¹ Wendt, 1992. Op. cit. P. 399.

²² Wendt, 1992. Op. cit.

²³ Žr.: Waltz K. N. *Theory of International Politics*. 1979.

²⁴ Wendt A., 1992. Op. cit. P. 420.

²⁵ Žr.: Wendt A. *Collective Identity Formation and the International State // American Political Science Review*. 1995. Vol. 88. No. 2. P. 384–396.

²⁶ Žr.: Katzenstein P. J. et. al. Op. cit.

²⁷ Žr.: Christinasen T. et. al. Op. cit.

²⁸ Žr.: Katzenstein P. J. et. al. Op. cit.

²⁹ Žr.: Ruggie J. *Together? Neo-utilitarianism and the Social Constructivist Challenge // International Organization*. 1998. Vol. 52. No. 4. P. 863.

³⁰ Žr., pvz., Onuf N. Op. cit.

³¹ Marcussen M. et. al. *Constructing Europe? The Evolution of French, British, and German Nation-State Identities // Journal of European Public Policy*. 1999. Vol. 6. No. 4.

³² Moravcsik A. *Is Something Rotten in the State of Denmark? Constructivism and European Integration // Journal of European Public Policy*. 1999. Special Issue. Vol. 6. No. 4. P. 668.

³³ Der Derian J. *The Art of War and the Construction of Peace: Toward a Virtual Theory of International Relations*. 1999, January. Draft Paper.

³⁴ Žr.: pvz., Price R., Reus-Smith C. Op. cit. arba Katzenstein P. et. al. Op. cit.

³⁵ Apie vadinamąjį neo/neo ginčą žr.: Smith S., 1997. Op. cit. P. 169.

³⁶ Žr.: Der Derian J., 1999. Op. cit.

³⁷ Hansen L. Op. cit. P. 370.

³⁸ Walt S. *International Relations: One World, Many Theories // Foreign Policy*. 1998. No. 110.

³⁹ Žr.: Klages M. *Postmodernism*.

<http://www.colorado.edu/Englisg/ENGL2012Klages/pomo.html>

⁴⁰ Žr.: Sarup M. Op. cit. P. 3.

⁴¹ Pagal Klages M. Op. cit.

⁴² Ermarth E. D. *Postmodernism // Routledge Encyclopedia of Philosophy*. CD Version 1.0., 1998.

⁴³ Sarup M. Op. cit. P. 2.

⁴⁴ Ermarth E. D. Op. cit.

⁴⁵ Cit. iš Mann D. *What is Postmodernism? // Philosophy Today*. 1996. No. 23. <http://www.aracnet.com/~hochened/pomo.html>

⁴⁶ Campbell D. *Writing Security: United States Foreign Policy and the Politics of Identity*. 1992. P. 9.

⁴⁷ Brown C., 1994. Op. cit. P. 60.

⁴⁸ Šiame straipsnyje neapartariama plati postmodernistinės tarptautinių santykių teorijos diskusijų erdvė – vadinamieji „programiniai“ darbai, kuriais bandoma pristatyti svarbiausias analizės prielaidas bei atsakyti į klausimą, kaip vertėtų atlikti postmodernistinius tyrimus (toks skyrimas remiasi: Brown, 1994. Op. cit. P. 58). Be to, didelė dalis pradinių postmodernizmo analizės prielaidų jau buvo pristatyta aukščiau.

- ⁴⁹ Pagal: George J. Discourses of Global Politics: A Critical (Re)Introduction to International Relations. 1994. P. 193.
- ⁵⁰ Waltz K. N. Reflections on *Theory of International Relations: A Response to My Critics // Neorealism and Its Critics*. Eds. R. O. Keohane. 1986. P. 322.
- ⁵¹ Žr.: Walker R. B. The Prince and „The Pauper“: Tradition, Modernity, and Practice in the Theory of International Relations // *International / Intertextual Relations: Postmodern Readings of World Politics*. Eds. J. Der Derian, M. Shapiro. 1989. P. 27.
- ⁵² Ibid. P. 40 ir George J. Op. cit. P. 195.
- ⁵³ Der Derian J. On Diplomacy: A Genealogy of Western Estrangement. 1987.
- ⁵⁴ George J. Op. cit. P. 199.
- ⁵⁵ Ibid. P. 200.
- ⁵⁶ Pagal: Devetak R. Postmodernism // *Theories of International Relations*. eds. S. Burchill, A. Linklater. London: Macmillan University Press, 1996. P. 189.
- ⁵⁷ Žr.: Weber C. Simulating Sovereignty: Intervention, the State and Symbolic Exchange. 1995.
- ⁵⁸ Ashley R. The Poverty of Neorealism // *Neorealism and Its Critics*. Ed. R. O. Keohane. 1986. P. 255–300.
- ⁵⁹ Pagal Devetak R. Op. cit. P. 190.
- ⁶⁰ Brown C., 1994. Op. cit. P. 62.
- ⁶¹ Hansen L. Op. cit. P. 375.
- ⁶² Ibid.
- ⁶³ Campbell D. Op. cit. P. 70.
- ⁶⁴ Ibid. P. 55.
- ⁶⁵ Ibid. P. 245.
- ⁶⁶ George J. Op. cit. P. 195.
- ⁶⁷ Gilpin R. The Richness of the Tradition of Political Realism // *Neorealism and Its Critics*. Ed. R. Keohane. 1986. P. 307.
- ⁶⁸ Waltz K. N., 1986. Op. cit. P. 344.
- ⁶⁹ Ibid.
- ⁷⁰ Žr., pvz., Gilpin R. Op. cit. P. 303.
- ⁷¹ Der Derian J., 1999. Op. cit.
- ⁷² Ibid.
- ⁷³ Ibid.
- ⁷⁴ Cit. iš: Bingham N. Unthinkable complexity? Cyberspace otherwise // *Virtual Geographies: Bodies, Space, and Relations*. Eds. M. Crang, et. al. 1999. P. 244.
- ⁷⁵ Jordan T. Cyberpower: The Culture and Politics of Cyberspace and the Internet. 1999. P. 5.
- ⁷⁶ Heim M. The Metaphysics of Virtual Reality. 1993.
<http://www.rochester.edu/College/FS/Publications/HeimEssence.html>
- ⁷⁷ Jordan T. Op. cit. P. 138.
- ⁷⁸ Ibid. P. 146.
- ⁷⁹ Brown C., 1994. Op. cit. P. 62.
- ⁸⁰ Huysmans J. James Der Derian: The unbearable lightness of theory // *The Future of International Relations: Masters in the Making?* Eds. I. B. Neumann,

- O. Waever. 1997. P. 348.
- ⁸¹ Jordan T. Op. cit. P. 60.
- ⁸² Der Derian. 1999. Op. cit.
- ⁸³ Ibid.
- ⁸⁴ Virilio P. Speed and Information: Cyberspace Alarm! // *Le Monde Diplomatique*. 1995, August.
http://www.ctheory.com/a30-cyberspace_alarm.html
- ⁸⁵ Virilio P. Esamo laiko tironija // *Šiaurės Atėnai*. 2000, kovo 4 d. Nr. 9(499). P. 1.
- ⁸⁶ Oliveira C. Global Algorithm 1.7: The Silence of the Lambs: Paul Virilio in Conversation. 1995.
<http://www.ctheory.com/ga1.7-silence.html>
- ⁸⁷ Der Derian J., 1999. Op. cit.
- ⁸⁸ Douglas I. Infowar and Politics: A Discussion with James Der Derian. 1998.
<http://www.powerfoundation.org/derderian.html>
- ⁸⁹ Der Derian J., 1999. Op. cit.
- ⁹⁰ Ibid.
- ⁹¹ Ibid.
- ⁹² Virilio, 2000. Op. cit.
- ⁹³ Žr.: Oliveira C. Op. cit.
- ⁹⁴ Wilson L. Cyberwar, God and Television: Interview with Paul Virilio. 1994.
http://www.ctheory.com/a-cyberwar_god.html
- ⁹⁵ Der Derian, 1987. Op. cit.
- ⁹⁶ Der Derian, 1999. Op. cit.
- ⁹⁷ Žr.: Douglas I. Op. cit.
- ⁹⁸ Der Derianas puikiai pažįsta JAV karinį kompleksą ir jo atliekamus tyrimus. Tai atsispindi ir jo straipsniuose, ir interviu su juo. Galima daryti prielaidą, kad visa jo kritika iš esmės skiriama Pentagono sėdintiems vyrams.
- ⁹⁹ Huysmans. Op. cit. P. 343.
- ¹⁰⁰ Booth K. Op. cit. P. 339.

Literatūros sąrašas

1. Adler E. Seizing the Middle Ground: Constructivism in World Politics // *European Journal of International Relations*. 1997. Vol. 3. No. 3. P. 319–363.
2. Ashley R. The Poverty of Neorealism // *Neorealism and Its Critics*. Ed. R. O. Keohane. New York: Columbia University Press, 1986. P. 255–300.
3. Berger P., Luckmann T. Socialinis tikrovės konstravimas. Vilnius: Pradai, 1999.
4. Bingham N. Unthinkable complexity? Cyberspace otherwise // *Virtual Geographies: Bodies, Space, and Relations*. Eds. M. Crang, P. Crang, J. May. London, New York: Routledge, 1999. P. 244–260.
5. Booth K. Dare not to Know: International Relations Theory versus the Future // *International Relations Theory Today*. Eds. S. Smith, K. Booth. Pennsylvania: Pennsylvania University Press, 1995. P. 328–350.

6. Brown C. *International Relations Theory: New Normative Approaches*. Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf, 1992.
7. Brown C. *Critical Theory and Postmodernism in International Relations // Contemporary International Relations: Guide to Theory*. Eds. A. J. R. Groom, M. Light. London, New York: Pinter Publishers, 1994. P. 56–68.
8. Campbell D. *Writing Security: United States Foreign Policy and the Politics of Identity*. Manchester: Manchester University Press, 1992.
9. Christinasen T., Jorgensen K. E., Wiener A. *The Social Construction of Europe // Journal of European Public Policy*. 1999. Vol. 6. No. 4. P. 528–544.
10. Der Derian J. *On Diplomacy: A Genealogy of Western Estrangement*. Oxford: Blackwell, 1987.
11. Der Derian J. *The Boundaries of Knowledge and Power in International Relations // International / Intertextual Relations: Postmodern Readings of World Politics*. Eds. J. Der Derian, M. Shapiro. Massachusetts: Lexington Books, 1989. P. 3–10.
12. Der Derian J. *The Art of War and the Construction of Peace: Toward a Virtual Theory of International Relations*. 1999, January. Draft Paper.
13. Devetak R. *Postmodernism // Theories of International Relations*. Eds. S. Burchill, A. Linklater. London: Macmillan University Press, 1996. P. 179–210.
14. Douglas I. *Infowar and Politics: A Discussion with James Der Derian*. 1998.
<http://www.powerfoundation.org/derderian.html>
15. Ermarth E. D. *Postmodernism // Routledge Encyclopedia of Philosophy*. CD Version 1.0. London, New York: Routledge, 1998.
16. George J. *Discourses of Global Politics: A Critical (Re)Introduction to International Relations*. Boulder: Lynne Rienner, 1994.
17. Gilpin R. *The Richness of the Tradition of Political Realism // Neorealism and Its Critics*. Ed. R. O. Keohane. New York: Columbia University Press, 1986. P. 301–321.
18. Hansen L. *A Case for Seduction? Evaluating the Poststructuralist Conceptualization of Security // Cooperation and Conflict*. 1997. Vol. 32. No. 4. P. 369–397.
19. Heim M. *The Metaphysics of Virtual Reality*. New York: Oxford University Press, 1993. P. 109–128.
<http://www.rochester.edu/College/FS/Publications/HeimEssence.html>
20. Hopf T. *The Promise of Constructivism in International Relations Theory // International Security*. 1998. Vol. 23. No. 1. P. 171–200.
21. Huysmans J. *James Der Derian: The unbearable lightness of theory // The Future of International Relations: Masters in the Making?* Eds. I. B. Neumann, O. Waever. London, New York: Routledge, 1997. P. 337–357.
22. Jordan T. *Cyberpower: The Culture and Politics of Cyberspace and the Internet*. London, New York: Routledge, 1999.
23. Katzenstein P. J., Keohane R. O., Krasner S. D. *International Organization and the Study of World Politics // International Organization*. 1998. Vol. 52. No. 4. P. 645–685.
24. Klages M. *Postmodernism*.
<http://www.colorado.edu/Englisg/ENGL2012Klages/pomo.html>

25. Keohane R. O. *International Institutions: Two Approaches // International Studies Quarterly*. Vol. 32. No. 4. P. 379–396.
26. Mann D. *What is Postmodernism? // Philosophy Today*. 1996. No. 23.
<http://www.aracnet.com/~hochened/pomo.html>
27. Marcussen M. et. al. *Constructing Europe? The Evolution of French, British, and German Nation-State Identities // Journal of European Public Policy*. 1999. Vol. 6. No. 4.
28. Moravcsik A. *Is Something Rotten in the State of Denmark? Constructivism and European Integration // Journal of European Public Policy*. 1999. Special Issue. Vol. 6. No. 4. P. 669–681.
29. Oliveira C. *Global Algorithm 1.7: The Silence of the Lambs: Paul Virilio in Conversation*. 1995.
<http://www.ctheory.com/ga1.7-silence.html>
30. Onuf N. *World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations*. New York: Columbia University of South Carolina Press, 1989.
31. Price R., Reus-Smith C. *Dangerous Liaisons? Critical International Theory and Constructivism // European Journal of International Relations*. 1998. Vol. 4. No. 3. P. 259–294.
32. Renner N., Hoffman M. *Modernity, Postmodernism and International Relations // Postmodernism and the Social Sciences*. Eds. J. Doherty, E. Graham, M. Malek. London: Macmillan, 1992. P. 111–126.
33. Ruggie J. *Together? Neo-utilitarianism and the Social Constructivist Challenge // International Organization*. 1998. Vol. 52. No. 4. P. 855–885.
34. Sarup M. *An Introductory Guide to Post-Structuralism and Postmodernism*. 2nd ed. New York: Harvester Wheatsheaf, 1993.
35. Shapiro M. *Textualizing Global Politics // International / Intertextual Relations: Postmodern Readings of World Politics*. Eds. J. Der Derian, M. Shapiro. Massachusetts: Lexington Books, 1989. P. 11–22.
36. Smith S. *New Approaches to International Theory // The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*. Eds. J. Baylis, S. Smith. Oxford: Oxford University Press, 1997. P. 165–190.
37. Smith S. *The Self-Images of a Discipline: A Genealogy of International Relations Theory // International Relations Theory Today / Ed. K. Booth, S. Smith*. Pennsylvania: Pennsylvania University Press, 1995. P. 1–37. (lietuvių k. žr.: S. Smith *Disciplinos savivoka: tarptautinių santykių teorijos genealogija // Tarptautinių santykių teorija šiandien / sud. K. Booth, S. Smith*. Vilnius: Algarvė, 2000. P. 13–48.
38. Viotti P., Kauppi M. *International Relations Theory*. New York: MacMillan, 1993.
39. Virilio P. *Speed and Information: Cyberspace Alarm! // Le Monde Diplomatique*. 1995, August.
http://www.ctheory.com/a30-cyberspace_alarm.html
40. Virilio P. *Esamo laiko tironija // Šiaurės Atėnai*. 2000 kovo 4 d. Nr. 9(499). P. 1.
41. Walker R. B. *The Prince and „The Pauper“: Tradition, Modernity, and Practice in the Theory of International Relations // International / Intertextual*

- Relations: Postmodern Readings of World Politics. Eds. J. Der Derian, M. Shapiro. Massachusetts: Lexington Books, 1989. P. 25–48.
42. Walt S. International Relations: One World, Many Theories // Foreign Policy. 1998. No. 110. P. 123–146.
43. Waltz K. N. Theory of International Politics. New York: McGraw-Hill, 1979.
44. Waltz K. N. Reflections on *Theory of International Relations: A Response to My Critics* // Neorealism and Its Critics. Eds. R. O. Keohane. New York: Columbia University Press, 1986. P. 322–346.
45. Weber C. Simulating Sovereignty: Intervention, the State and Symbolic Exchange. Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
46. Wendt A. Anarchy is What States Make of It: the Social Construction of Power Politics // International Organization. 1992. Vol. 46. No. 2. P. 391–425.
47. Wendt A. Collective Identity Formation and the International State // American Political Science Review. 1995. Vol. 88. No. 2. P. 384–396.
48. Wendt A. Social Theory of International Politics. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.

SUMMARY

NEW TENDENCIES IN THE THEORY OF INTERNATIONAL RELATIONS: CONSTRUCTIVISM, POST-MODERNISM AND VIRTUALISM

In this article the author reflects upon three modern theories of international relations – Constructivism, Postmodernism and Virtualism. By referring to them, author seeks to understand what meaning two words – „international relations“ – bear in themselves. The article is divided into three major chapters on their side subdivided into smaller sections. These sections address specific phenomena characteristic to the ongoing debates within the framework of the theories. The first chapter is named after Constructivism. Such phenomena like state identity and interests, anarchy and sovereignty, norms in international relations, critical appraisal are analyzed from the point of view of Constructivist theory. Postmodernism is the title of second chapter. Herein we find analysis of classical interpretation of the texts of international relations, sovereignty and anarchy, relationship between security and identity. Besides encountering the repetition of one theme author later admits to be principal, sovereignty and anarchy, there is again a critical appraisal of the theory itself. Postmodernism is followed by Virtualism. Author scrutinizes such topics like interpretation of the principle of sovereignty and virtual diplomacy and virtual war. Three chapters are ended by Conclusions.

Following conclusions as regards each of the theory are reached. First author points to differences between the theories.

Constructivism analyses the way how the actors of international relations formulate specific understanding about the international system and the elements of that system, and, furthermore, how this understanding (knowledge) affects subsequent footsteps taken by the actors. Constructivism analyses the way actors and the system construct each other. Therefore, it aims to clarify the principles upon which the international relations are being formed and comprehend the meaning-construction processes.

Post-modernist theory of international relations, author postulates, has differences with regard to the aforementioned constructivist theory of international relations. Post-modernist theory aims to identify with discursive, language-based structures in international relations, and not the meanings of the behavior of actors. For this theory, international system is the result of modernist discourse, which ought to be reconstructed.

On the part of virtualism, it ponders that currently the international relations undergo major influence descending from electronic, computer technologies. These technologies exert fundamental influence on our understanding of reality. Virtualism is very much influenced by the ideas of post-modernism. However, there are many differences among them. Contrary to post-modernists, representatives of the theory of virtualism construct a new discourse of challenges and threats, which is very close to the assumptions of realism.

Aside from a number of differences that separate the theories one from another, these three perspectives have several common features. First, they all criticize traditional methods of reflection of the discipline, which analyses the as a show-down between three theories, realism, liberalism and structuralism. All the theories analyzed in this article claim there are lots of approaches for seeing the international relations differently. Second, traditional theories are being questioned as such, first of all realism, which maintains the dominant position. Both the approach (rational and materialistic) of the traditional theories and the method of explanation (positivist, objectivist) are criticized. This second common feature reinforces the third one. Representatives of three theories maintain that for empiric studies of international relations metatheoretical and theoretical discussions are very important. The initial position, which is taken, oftentimes decides the results of the analysis. Fourth, all of the theories are identified by interpretational methodology. None of the theories seeks to reveal the truth. None of them can. Fifth, three theories treat the international relations as a constructed intersubjective phenomenon. They try to comprehend the principles, concepts and meanings which later become the driving force of the reality of international relations. Sixth, all the approaches discussed in this article try to provide reinterpretation, reformulation; try to deconstruct common and well-known concepts of international relations (sovereignty, security, anarchy, state, identity, national interests). They aim to emphasize relative, changing and intersubjective character of these concepts. Seventh, these theories are identified by their research objective: sovereign territorial state. It is the analysis and critique of the principle of sovereignty that empowers the representatives of these perspectives reveal the substance of international relations best.

Eighth, the new theories agree that the discipline of the international relations cannot be treated as an independent discourse, which embraces independent concepts and methods of analysis. Discourse of the discipline is a composite part of the analysis of entire social reality. It is within the wider context of social reality alone that the discourse of the discipline can be revealed. Ninth, theories postulate there is an inseparable connection between theory and practice. Theories are needed to provide understanding and meaning to this world we live in. Direct and indirect effect of these theories is that they aim to influence the way of thinking of politicians with regard to international relations. This understanding is almost exclusive based upon one theory – realism. The character of this theory, which can be summed as a fight for survival in the world of enmity, leads to their negative view of the world, view of it as full of competition, confrontation, and war. Subsequently, they embark upon the practices aimed to counter what they consider is real. According to the theories of constructivism, postmodernism and virtualism, such a negative practice must be changed.